

B. В. МАГОМЕДОВ, *Пам'ятки черняхівської культури Вінницької області*, Інститут археології Національної академії наук України, Київ 2022, ss. 146.

Jednym z najnowszych wydawnictw sygnowanych przez Instytut Archeologii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy w Kijowie jest książka autorstwa Borysa W. Mahomedowa *Пам'ятки черняхівської культури Вінницької області* [*Zabytki kultury czerniachowskiej z obwodu winnickiego*]. Jak dowiadujemy się z „Przedmowy” (*Передмова*, s. 5–6), publikacja jest jednym z efektów zakrojonego na dużą skalę projektu realizowanego przez IA NAN, polegającego na rejestrowaniu i tworzeniu zestawień kartograficznych stanowisk archeologicznych z obszaru Ukrainy — od epoki paleolitu po późne średniowiecze. W przypadku stanowisk kultury czerniachowskiej do obiegu naukowego wprowadzono już wcześniej wiadomości na temat obwodów kijowskiego, mikołajowskiego i połtawskiego¹. Prace dotyczące obwodu winnickiego wykonano w ramach tematu badawczego „Materiały do archeologicznego atlasu Ukrainy (Słowianie i ich sąsiedzi w I tys. n.e.)”.

Poprzedzona przedmową zasadnicza część omawianej książki składa się z trzech numerowanych rozdziałów: 1. Kultura czerniachowska i badania nad nią na Winniczyźnie (*Черняхівська культура та її дослідження на вінниччині*, s. 7–28), 2. Katalog zabytków kultury czerniachowskiej w obwodzie winnickim (*Каталог пам'яток черняхівської культури у вінницькій області*, s. 29–119), 3. Znaleźiska monet z okresu rzymskiego w obwodzie winnickim (*Знахідки монет римської доби у вінницькій області*, s. 121–127). Po nich zamieszczono indeks stanowisk archeologicznych kultury czerniachowskiej (s. 128–130), streszczenia w języku rosyjskim (s. 131–133) i angielskim (s. 134–135), wykazy cytowanej literatury (s. 136–140) i materiałów archiwalnych (s. 141–143) oraz wykaz skrótów (s. 144). Książka zawiera 55 rycin numerowanych osobno w obrębie rozdziałów 1 i 2 (1.1–1.9, 2.1–2.46) oraz dziewięć nienumerowanych fotografii prezentujących odkrywców i badaczy stanowisk kultury czerniachowskiej (rozdział 1).

B. W. Mahomedow przedstawia najpierw (w rozdziale 1) ogólną charakterystykę kultury czerniachowskiej, rozwijającej się od około połowy III do 1. połowy V stulecia n.e. na obszarze leśnostepowej i stepowej Ukrainy, Mołdawii, części Rumunii oraz na niektórych sąsiadujących z Ukrainą terenach Rosji (zasięg kultury wraz z zaznaczonymi ważniejszymi stanowiskami ukazano na ryc. 1.1. — brak skali). Warto dodać, że kultura ta od lat stanowi przedmiot naukowych zainteresowań i publikacji tego badacza, w tym istotnych syntez².

Przed przejściem do omówienia cech osadnictwa, obrządku pogrzebowego, podstaw gospodarczych i inwentarza zabytków ruchomych autor prezentuje uwagi dotyczące etnicznej identyfikacji ludności, której materialnym śladem jest wyróżniana przez archeologów kultura czerniachowska. Przytoczywszy poglądy wyrażane dotychczas na ten temat w literaturze przedmiotu — tj. hipotezy o „germańskości”, „słowiańskości” lub „polietniczności” omawianej wspólnoty kulturowej — sam Mahomedow zgłasza akces do grupy badaczy przypisujących decydującą rolę w uformowaniu się kultury czerniachowskiej germańskiemu Gotom, przy jednoczesnej obecności innych grup etnicznych na szerokim terytorium występowania zabytków łączonych z tą kulturą (s. 9–11). Kwestie etniczne pojawiają się również we fragmentach tekstu

¹ Magomedov B.V., Abašina N.S., Soltis O.B. 2003; Grebennikov V.B. 2016; Abašina N.S., Magomedov B.V., Rejda R.M. 2019.

² Zob. np. Magomedov B.V. 1987; Magomedov B.V. 2001, tam starsza literatura.

dotyczących różnorakich wpływów kulturowych obserwowanych przez badacza w materiałach źródłowych kultury czerniachowskiej. Pisze on o elementach kultury wielbarskiej, której trzon ludności stanowić mieli Goci, wspomina o „wandalskiej” kulturze przeworskiej, geto-dackich elementach kulturowych na terenie Rumunii, wpływie sarmackich koczowników na południu, zhellenizowanych mieszkańców wybrzeży Morza Czarnego, a także o słowiańskich cechach kulturowych obserwowanych na stanowiskach nad górnym Dniestrem i Bugiem oraz na styku kultur czerniachowskiej i kijowskiej, tę drugą odnosząc wprost do Słowian–Wenetów (s. 23–24). Co znamienne, w badaniach nad ustaleniem składu etnicznego ludności kultury czerniachowskiej B. W. Mahomedow wskazuje, co prawda, konieczność kompleksowego uwzględniania danych różnych dyscyplin, w tym historii i językoznawstwa, jednak za najważniejsze uważa dane archeologii, a obok nich podkreśla rosnące wraz z gromadzeniem materiałów do badań znaczenie antropologii fizycznej (s. 11).

Charakteryzując ślady osadnictwa pozostawione przez przedstawicieli kultury czerniachowskiej, badacz zwraca uwagę na regionalne różnice zarówno pod względem form osiedli (przeważająca liczba osad otwartych, obiekty umocnione w strefie stepowej), jak i rodzaju budownictwa (budynki zagłębione w ziemię lub naziemne o ścianach wzniesionych z drewna i gliny oraz budynki kamienne w strefie nadczarnomorskiej). Typowym urządzeniem grzewczym w domostwach różnego typu było otwarte palenisko usytuowane pośrodku pomieszczenia, natomiast nad górnym i środkowym Dniestrem (tj. w strefie potencjalnych wpływów słowiańskich) odkryto pozostałości chat z kamiennym piecem w jednym z narożników (s. 11–12).

Obrządek pogrzebowy społeczności „czerniachowskiej” cechował birytualizm. Spalone szczątki zmarłych składano w urnach lub bezpośrednio w ziemi. Groby szkieletowe miały zróżnicowaną konstrukcję — od prostych jam pozbawionych dodatkowych konstrukcji, przez jamy z różnego rodzaju obstawami, po groby niszowe. Jak wskazuje badacz, niejednorodność rytuału pogrzebowego stanowiła odzwierciedlenie rozmaitych tradycji kulturowych ludności tworzącej wieloetniczną wspólnotę, a wyjątkowo bogate wyposażenie niektórych grobów wiązało się ze statusem społecznym zmarłego (s. 12–14).

Podstawą gospodarki tej społeczności było rolnictwo rozwijające się na żyznych czarnoziemach i hodowla zwierząt. Badane osady dostarczyły ponadto licznych dowodów na istnienie wysoko rozwiniętego rzemiosła (obróbka żelaza i metali kolorowych, garncarstwo, tkactwo, obróbka kości i kamienia) i dalekosiężnego handlu (s. 14–22).

Ostatnią część rozdziału 1 stanowi zarys historii badań nad kulturą czerniachowską na terenie współczesnego obwodu winnickiego, gdzie do pierwszych odkryć doszło w latach dwudziestych XX w. W czasach powojennych szczególne znaczenie dla archeologicznego rozpoznania regionu miała intensywna działalność poszukiwawcza Pawła I. Chawliuka. Kolejny etap stanowiły odkrycia dokonane podczas dużych inwestycji budowlanych realizowanych od lat siedemdziesiątych do dziewięćdziesiątych XX w. Prace poszukiwawcze i wykopaliskowe kontynuowano po uzyskaniu suwerenności przez Ukrainę. W efekcie blisko stuletniej działalności kilku pokoleń archeologów obwód winnicki stał się obszarem najlepiej rozpoznany pod kątem obecności reliktyw kultury czerniachowskiej (s. 24–28). Na ryc. 1.9 ukazano mapę obwodu podzielonego na rejony (oznaczone 1–6) z rozmieszczeniem przedmiotowych stanowisk archeologicznych (punkty bez numeracji).

Układ informacji w katalogu (rozdział 2) odpowiada obecnemu podziałowi administracyjnemu obwodu winnickiego na sześć rejonów: winnicki, hajsyński, żmeryński, mohylowski, tulczyński i chmielnicki. W każdej części dotyczącej danego rejonu stanowiska archeologiczne opisano w kolejności alfabetycznej. Przy nazwie miejscowości uwzględniono również jej dawną przynależność administracyjną. Pozycje katalogowe zawierają ogólne dane o: rodzaju stanowiska (osada, cmentarzysko), jego położeniu (lakonicznie opisanym w celu ochrony stanowisk przed działalnością detektorystów — co autor sygnalizuje w przedmowie), wielkości oraz o cha-

rakterze zabytków (np. „ceramika lepiąca ręcznie i wykonana na kole, ślady domostw”). Podano też informacje o roku odkrycia stanowiska, nazwisku odkrywcy, a w przypadku przeprowadzonych wykopalisk — o terminie badań i ich wykonawcy. Wiadomości te uzupełniają odniesienia do literatury lub niepublikowanych materiałów archiwalnych. W katalogu umieszczono 40 ilustracji różnej jakości (rysunki i trzy fotografie) prezentujących wybór zabytków ruchomych lub nieruchomych. Zostały one zaczerpnięte ze starszych publikacji bądź archiwalnych raportów z badań. Opis znalezisk z każdego rejonu poprzedza jego mapa z położeniem stanowisk archeologicznych. Numeracja punktów na mapach jest ciągła i koreluje z kolejnymi pozycjami w katalogu. Zebrano informacje o 513 stanowiskach kultury czerniachowskiej, co oddaje stan badań na rok 2021 (160 w rejonie winnickim, 83 w hajsyńskim, 64 w żmeryńskim, 48 w mohylowskim, 65 w tulczyńskim i 93 w chmielnickim). Jak wskazuje autor publikacji, nierównomierne rozmieszczenie znalezisk na terytorium obwodu winnickiego nie jest prostym odzwierciedleniem sposobu zasiedlenia tego obszaru między III a V stuleciem, lecz raczej efektem zróżnicowanego stopnia rozpoznania archeologicznego poszczególnych rejonów.

Rozdział 3 to alfabetyczny wykaz znalezisk monet z okresu rzymskiego (przeważają wśród nich emisje z II w.) na terenie obwodu winnickiego, wiązanych przez badaczy z aktywnością przedstawicieli kultury czerniachowskiej. Na poszczególne pozycje na tej liście składają się: nazwa miejscowości przyporządkowana do rejonu administracyjnego, krótka informacja o rodzaju zabytku oraz o roku i okolicznościach odkrycia (o ile są znane). Niektóre monety pochodzą ze stanowisk archeologicznych uwzględnionych w rozdziale 2, co zasygnalizowano odwołaniem do odpowiedniego numeru katalogowego przy nazwie miejscowości. Jak wynika z wykazu, monety odkryto w 64 miejscowościach, przy czym na ich terenie znajduje się niekiedy kilka stanowisk z takimi znaleziskami. W opracowaniu tej części książki wykorzystano m.in. materiały opisane przez Kyryło W. Myzgina³ w jego dysertacji dla uzyskania stopnia kandydata nauk historycznych z 2010 r. (zob. przyp. 1 na s. 123).

Omówiona praca stanowi wartościowy wkład w poznanie stanu badań nad kulturą czerniachowską. Zgromadzone informacje z pewnością zainteresują badaczy okresu rzymskiego, będąc między innymi punktem wyjścia do kwerend źródłowych.

Sylvia Jędrzejewska

(Rzeszów, <https://orcid.org/0000-0002-5509-4919>)

BIBLIOGRAFIA

- Abašina Nataliâ S., Magomedov Boris V., Rejda Roman M. 2019. *Pam'âtki černâhivs'koï kul'turi Poltavs'koï oblasti*, Kiïv.
- Grebennikov Viktor B. 2016. *Pamâtniki černâhovskoj kul'tury Nikolaevskoj oblasti (arheologičeskaâ karta)*, Kiev.
- Magomedov Boris V. 1987. *Černâhovskaâ kul'tura Severo-Zapadnogo Pričernomor'â*, Kiev.
- Magomedov Boris V. 2001. *Černâhovskaâ kul'tura. Problema ètnosa*, Monumenta Studia Gothica, t. 1, Lublin.
- Magomedov Boris V., Abasiņa Nataliâ S., Soltis O.B. 2003. *Pam'âtki černâhivs'koï kul'turi v Kiïvs'kij oblasti. Arheologična karta*, Kiïv.
- Myzgin Kirilo B. 2010. *Antičnye monety na pamâtnikah černâhovskoj kul'tury*, Harkiv, dysertacja dla uzyskania stopnia kandydata nauk historycznych.

³ Myzgin K.B. 2010.